

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 274.5(497.4=112.2)"1919/1945"

Prejeto: 5. 10. 2010

Boštjan Zajšek

mag., arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
e-pošta: bostjan.zajsek@pokarh-mb.si

Nemški evangeličani na Slovenskem med obema svetovnjima vojnama

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja nekatere vidike delovanja nemških evangeličanskih občin na Slovenskem v času med obema svetovnjima vojnama. Dne 29. junija 1919 so nemške verske občine ustanovile Seniorat nemških evangeličanskih občin v Sloveniji ter se z ostalimi evangeličanskimi skupnostmi v Kraljevini Jugoslaviji povezale v enotno Cerkev. V tridesetih letih so si slovenski Nemci od nacistov obetali narodno osvoboditev, zato so delovali petokolonaško ter iredentistično. Tako so po koncu vojne leta 1945 nemške verske gmajne doživele težko usodo.

KLJUČNE BESEDE

protestantizem, nemški evangeličani na Slovenskem, nacionalna nasprotja, obdobje med obema svetovnjima vojnama

ABSTRACT

GERMAN EVANGELICALS IN THE SLOVENIAN TERRITORY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The paper presents some aspects of activities performed by German Evangelical municipalities in the Slovenian territory between the two world wars. On 29 June 1919 German religious municipalities established the Seniority of German Evangelical Municipalities in Slovenia and organised into a unified Church with the rest of Evangelical communities in the Kingdom of Yugoslavia. Since during the 1930s Slovenian Germans hoped that the Nazis would bring them national liberation, they joined the fifth column and the irredentist movement. Consequently, German religious commonalities faced great hardship after the end of the war in 1945.

KEY WORDS

Protestantism, German Evangelicals in the Slovenian territory, national disagreements, period between the two world wars

Na slovenskih tleh smo 29. oktobra 1918 slovesno praznovali osvoboditev oziroma razpad avstro-ogrsko armade in države. Slovenija, ki do leta 1914 »ni bila vključena v velikosrbske ozemeljske načrte«, je bila zaradi vključitve v Državo SHS »potegnjena v široko južnoslovansko združevanje.«¹

Evangelikiški vrhovni cerkveni svet (Evangelischer Oberkirchenrat), najvišja evangelikiška cerkvena instanca nekdanje Habsburške monarhije (združeval je vse evangelikiške cerkvene občine augsburške (a. v.) in helvetske veroizpovedi (h. v.), po spremembi državnih meja je bil sicer v likvidaciji), je novembra 1919 na poizvedovanje slovenske vlade poročal, da je Deželna cerkev a. v. in h. v. avstrijske monarhije v razpustu: »K združenemu Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev spadajo od prej avstrijskega pastoralnega okoliša Lipnica (pridigarška postaja Šentilj v Slov. goricah) in Radgona v celoti evangelikiške gmajne Celje (s pridigarškimi postajami Konjice, Sevnica – Brežice in Trbovlje), Ljubljana (s pridigarškimi postajami Jesenice in Novo mesto ter pridigarškim mestom Kočevje) in Maribor (s pridigarškimi postajami Mahrenberg, Ptuj in Slov. Bistrica)«. ²

Da bi lahko nadaljevali s to zgodbo, se je potrebno najprej zazreti v preteklost in osvetliti nekatere podrobnosti, ki se tičejo evangelikiških gmajn na slovenskem ozemlju.

Razvoj novoprotestantskih cerkvenih občin

»Če se, dragi bralec, odpelješ po Južni železnici z Dunaja, glavnega mesta avstrijskega cesarstva, v smeri Trsta, drviš skozi svetovno znane predore in prek drzno obokanih arkad ter dosežeš vrh Semmeringa, potem stojiš na meji blagoslovljene deželice, ki je s svojimi zelenimi livadami, senožeti, gozdovi in vinskimi goricami kot smaragd zagozdena v krono dežel avstrijskega cesarstva; vstopaš v vojvodino Štajersko. Ko se nato nalahno in varno spustiš po Semmeringu navzdol, te razveseljujejo prelepe doline Mürza in Mure, v katerih ljubkost in veličastnost kar tekmujeta med sabo, in končno dospješ v glavno mesto Štajerske, znano zaradi svoje krasne lege: Gradec! /.../ Po isti železnici dosežeš osem nemških milj oddaljeno glavno mesto južne Štajerske Maribor. Ugledaš prijazno mesto z 10.000 prebivalci, obkroženo na severu z vinskimi goricami, na jugu pa z gozdom poraslimi pohorskim hribi in lepo reko Dravo.«³

Te slikovite besede niso iz kakšnega starega popotniškega vodnika, temveč jih najdemo v klicu na pomoč mariborske evangelikiške gmajne, naslov-

ljenem na verske tovariše širom Evrope in one prek luže, v katerem je opisano slabo finančno stanje omenjene verske skupnosti. To je bil še čas, ko je v mestu in bližnji okolici odzvanjalo le iz zvonikov katoliških cerkva, saj je bila rimskokatoliška vera, ki so ji ob koncu 8. in v začetku 9. stoletja k nam na široko odprli vrata vojaški pohodi Karla Velikega (768–814) proti obrski državi, takrat brez konkurence. Res je sicer v 16. stoletju nekaj desetletij k nam prodiral val reformacije (protestantizma),⁴ a je bil še konec istega in v začetku naslednjega stoletja na silo zaustavljen, njegovi pripadniki, mnogi iz premožnih rodbin, pa bodisi spreobrnjeni nazaj v katolištvo bodisi pregnani. Oborožene protireformacijske komisije so požgale na tisoče knjig,⁵ z nasiljem nad nepremičninami, lastnino in člani protestantskih gmajn pa so puščale jasen signal, kako kanijo tudi v bodoče postopati s 'krivoverci'. Pri gradu Betnava v Mariboru, sicer središču protestantizma na mariborskem območju, so denimo s pogorišča evangelikiške molilnice še nekaj let po odhodu protireformacijske komisije proti mestu kot grozeče opozorilo gledale vislice.⁶ Čeprav protireformacije po intenzivnosti nasilja ne gre postavljati v isti kot s srednjeveškimi križarskimi pohodi proti nekristjanom oziroma heretikom, pa pri rekatolizaciji »vendarle gre za posiljevanje vesti največjih dimenzij.«⁷

Če je na slovenskem ozemlju od protireformacije pa do 19. stoletja, torej okrog dve stoletji, obstajalo zgolj katoliško bogoslužje, se je to v naslednjih nekaj letih spričo verske, politične in obče družbene liberalizacije počasi spremenilo, v ta izključno katoliški svet so pričeli prihajati pripadniki drugih veroizpovedi, v prvi meri Evangelikiške cerkve, ki je svojo osnovno podobo, organiziranost in verske nauke izoblikovala na temelju reformacijskega gibanja iz 16. stoletja. Že za časa reform cesarja Jožefa II. (1780–1790) se je pričel krhati še zmeraj po srednjeveškem vzoru prikrojen družbeno-gospodarski ustroj avstrijskega cesarstva – tako je oktobra 1781 ta reformistični cesar izdal t. i. tolerančni patent, s katerim je razglasil versko strpnost in omogočil nekatoliškim verskim skupnostim svobodo privatnega

¹ Prunk, Kratka zgodovina Slovenije, str. 88.

² SI PAM 1849, a. š. 6, dopis Vrhovnega cerkvenega sveta (Oberkirchenrat) v likvidaciji Deželni vladi v Ljubljani 13. novembra 1919.

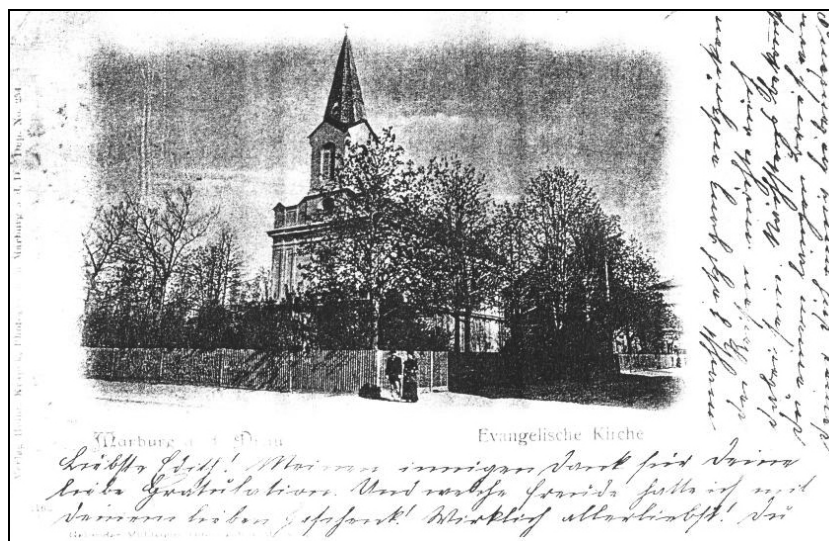
³ SI PAM 1846, a. š. 57, ovoj 1866, Ein Nothschrei um Hilfe an die theuren evangelischen Glaubensgenossen in ..., avgust 1866.

⁴ Pod pojmom 'protestantske cerkve' je pravzaprav zajeta vrsta Cerkev in cerkvenih skupnosti, ki imajo skupen izvor v velikem reformacijskem gibanju 16. stoletja. Tedaj so nastale tri glavne protestantske skupnosti: luteranska ali evangelikiška cerkev, kalvinska ali reformirana cerkev in anglikanska cerkev. Te Cerkve so se od 16. stoletja naprej še dalje delile, tako da imamo danes po svetu več kot tisoč raznih cerkvenih skupnosti (Perko, Verstva v Jugoslaviji, str. 132).

⁵ SI PAM 1846, a. š. 57, ovoj 1866, Ein Nothschrei um Hilfe an die theuren evangelischen Glaubensgenossen in ..., avgust 1866.

⁶ Mahnert, Die Hungerglocke. str. 49–50; Majcen, Kratka zgodovina Maribora, str. 49.

⁷ Amon, Reformation, str. 162.

Mariborska evangeličanska cerkev na razglednici, 1899 (Tovornik, Pozdrav iz Maribora, str. 48).

izvajanja njihove vere. To je bila velika sprememba v verski politiki Habsburžanov, saj je še cesarica Marija Terezija (1740–1780) protestante prisilno izseljevala na Ogrsko. Jožefov patent, ki po besedah evangeličanskega duhovnika Vilija Kerčmarja »priča o njegovi dobri volji, modrosti in globoki človečnosti,«⁸ je bil s strani evangeličanov sprejet z entuziazmom, saj je pomenil pričetek konca gonje protestantov v Notranji Avstriji. Vendar so slednji zares enako-pravni katoličanom postali šele aprila 1861, ko jim je to s posebnim patentom zagotovil cesar Franc Jožef (1848–1916).⁹ Patent je omogočil sprejetje provizorične cerkvene ustave (Kirchenverfassung), ki je urejala cerkveno organizacijo. Ta je določala naslednjo strukturno razdelitev: osnovna celica Evangeličanske cerkve v Avstriji je bila cerkvena občina (po takratnih predpisih je bilo za ustanovitev samostojne občine potrebnih vsaj 500 duš ali 100 družin),¹⁰ več občin je tvorilo seniorat, več senioratov superintendenturo (tudi ime: superintendenca) oziroma diocezo, le-te pa skupno cerkev (Gesamtkirche). Skupni upravni vrh protestantskih cerkva a. v. in h. v. je predstavljal cesarskokraljevski Vrhovni cerkveni svet (Oberkirchenrat).¹¹

Prezbiteriji na drugi strani so bili izvoljeni predstavniki verskih občin – starešine iz vrst laikov in dušnih pastirjev – in so predstavljali izvršilni organ posamezne občine. Protestanti v Avstriji so torej uživali delno samoupravo, vendar pa so bili hkrati pod strogim državnim nadzorom; imeli so pravico do svobodnega in javnega verskega delovanja, dobivali so državne subvencije in imeli možnost, da so se

ob uveljavljanju svojih pravic obrnili na izvršilno vejo državne oblasti. Posebnost evangeličanske cerkvene organizacije je bila vsekakor široka demokratičnost njenih struktur: tako so bili protestantski duhovniki za razliko od katoliških voljeni s strani tistih članov verske skupnosti, ki so posedovali volilno pravico, isti člani pa so volili tudi občinsko zastopstvo ter pomagali vzdrževati svojo skupnost z denarnimi ali materialnimi prispevki. Protestanti a. v. in h. v. v Avstriji niso bili povsem ločeni: združeval jih je skupni upravni vrh, že omenjeni c. kr. Vrhovni cerkveni svet.¹²

Novoprotestantske, imenujmo jih odslej evangeličanske cerkvene občine, so nastale na račun nemško govorečih priseljencev, ki so šli 's trebuhom za kruhom' iz nemških protestantskih dežel ter se naselili na ozemlju današnje Slovenije kot industrijski delavci, obrtniki, delavci v upravi, vojaki ipd. Tako se je že 27. oktobra 1850 osamosvojila evangeličanska cerkvena občina v Ljubljani, pod okriljem katere je bila tudi verska srenja v Celju (preden je bil leta 1851 izvoljen duhovnik Elze, pa je Celje duhovno oskrboval Gradec), obe s pripadnostjo helvetski in augsburški veroizpovedi. Prvi duhovnik v Ljubljani je bil Ludwig Theodor Elze (1823–1900), ki je izviral iz gornjesaškega Dessaua.¹³ Dvanajst let kasneje, 6. decembra 1862, se je osamosvojila tudi mariborska cerkvena občina (augšburške veroizpovedi), ki je prej sodila k pastoralni pristojnosti Gradca; njen prvi duhovnik je bil Ernst Schroll (1818–1901) iz Stadla.¹⁴ Pravzaprav je prvih nekaj let nosila ime Evangeličanska cerkvena občina

⁸ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 133.

⁹ Gre za protestantski patent (Protestantenpatent). Begusch, *Von der Toleranz*, str. 481.

¹⁰ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 275.

¹¹ Begusch, *Von der Toleranz*, str. 489.

¹² Wild, *Die Deutsche Evangelische Kirche*, str. 60.

¹³ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 272; SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach*, str. 10.

¹⁴ Zajšek, *Nemška evangeličanska skupnost*, str. 36.

Maribor - Ptuj, a Ptuj se je od 80. let 19. stoletja v nazivu pričel opuščati in je nato iz njega docela izginil. Poleti 1901 se je celjska verska občina pod duhovnikom Fritzom Mayem (1869–1928)¹⁵ osamosvojila ter leta 1906 dobila tudi svojo cerkev (Ljubljanska cerkev je bila zgrajena leta 1851 in blagoslovljena januarja 1852, mariborsko so blagoslovili avgusta 1869). Vse tri cerkvene občine so do začetka 20. stoletja sodile pod tržaški seniorat, v želji, da bi okrepili nemški element v vse bolj slovenskem Podravju (zlasti na podeželju se je delež nemškega prebivalstva pospešeno manjšal), pa so mariborsko cerkveno občino leta 1909 premestili h graškemu senioratu.¹⁶ Jezik pri bogoslužju in vodenju matičnih knjig kot tudi jezik uradne in notranje korespondence je bil v teh verskih skupnostih nemški, saj so bili tudi njihovi člani v veliki večini z nemških oz. nemško govorečih območij.

Izpod Habsburžanov pod Karadjordjeviće

Leta 1918 je spadalo k Evangeličanski cerkvi v Cislajtanijski sedem superintendentur avgsburške in tri superintendenture helvetske veroizpovedi. Po razpadu Avstro-Ogrske sta ostali v Avstriji le še dve luteranski superintendenturi in en reformirani cerkveni distrikt.¹⁷ Habsburška monarhija je razpadla na avstrijski, madžarski, češkoslovaški, poljski, ukrajinski in jugoslovanski del, pa še Italiji in Romuniji je pripadel kos nekdanjega cesarstva. V mnogih delih nekdanje monarhije konec prve svetovne vojne še ni pomnil konca vojaških spopadov.

Ena najbolj nemirnih in negotovih usod je jeseni 1918 čakala Maribor, ki je ležal tako na avstrijskem kot jugoslovanskem interesnem območju. Fritz Zangger (1877–1939), celjski odvetnik in dolgoletni inšpektor¹⁸ Seniorata nemških evangeličanskih občin v Sloveniji,¹⁹ je v svojih spominih (1937) ugotavljal, da so si Nemci in Slovenci, »kakor dokazuje že njihova zunanja podoba, še posebej pogosta svetla barva las, vsaj v obmejnem območju rasno zelo sorodni. Tudi jezik in kultura obeh narodov kaže sorodne značilnosti. Kljub temu ali pa prav zaradi tega je iz-

*bruhnil ravno med Nemci in Slovenci v naši domovini narodni boj, tako silovit kot na nobeni drugi jezikovni meji Avstro-Ogrske, ki je postal usoden za staro monarhijo.*²⁰

V Mariboru je prevzel vojaško oblast Rudolf Maister, ki ga je odsek Narodne vlade za Slovenijo – Narodni svet za Štajersko – zaradi večje avtoritete povišal v generala. Za Vse svete 1918 je bil Maribor zahvaljujoč Maistru že slovenski; naslednji dan so iz Narodnega sveta za Štajersko telefonirali v Ljubljano, da so Slovenci prevzeli eksekutivno, politično in vojaško oblast, da pa bi potrebovali še nekaj vojaštva zavoljo nemirov med prebivalstvom, ki so jih povzročale plenilske tolpe in še zlasti povratniki z bojišč. Za preprečitev nevarnosti, ki je pretela s strani vračajočih se čet, so v mestu vzporedno s slovensko vojsko ustanovili še nemško varnostno stražo Schutzwehr pod komando generala Maistra. Tako je imel Maribor v tistih dneh dvovladje: slovensko vojaško in civilno oblast na eni in nemški magistrat in nemško varnostno stražo na drugi strani.²¹

Toda takrat še vedno ni bilo povsem jasno, kam bo v prihodnosti spadal Maribor. Tudi 'še sveži' ljubljanski pastor Erwin Schneider (umeščen je bil septembra 1918) je v pismu celjskemu pastoru Mayu premleval o možnostih, da Maribor postane del nove Nemške Avstrije (Deutsch-Österreich).²² Položaj se je zaostril sredi novembra, ko se je v mestu pričelo na veliko govoriti, da bo Maribor del nove nemško-avstrijske države in da se Schutzwehr pripravlja na vojaški udar ter prevzem oblasti. Nemški mestni svet je izdal razglas o mobilizaciji za Schutzwehr, toda v noči z 22. na 23. november 1918 je general Maister Schutzwehr razorožil brez večjega odpora.²³ »*Le na Meljskem dvoru,*« piše Gabriel Majcen v 'Kratki zgodovini Maribora', »*sta bila ranjena dva Nemca, v Dravski vojašnici pa eden, ki se ni hotel udati in je slovenske vojake psoval. Ta Nemec je drugega dne na posledicah rane umrl.*«²⁴ Z Maistrovo akcijo je Maribor dokončno ostal znotraj meja jugoslovanske države.

Lahko si le zamislimo, kolikšne frustracije je v teh dneh doživljal mariborski pastor Ludwig Mahnert,²⁵ katerega »*živiljenje je bil neomajen boj za*

¹⁵ Fritz May (1869–1928) je bil od leta 1900 vikar, 1901–1925 pa duhovnik evangeličanske gmajne v Celju. Rojen je bil na Dunaju. Leta 1893 je postal pomožni pridigar v Budimpešti. Poleti 1901 se je celjska cerkvena občina osamosvojila in decembra t. l. je postal njen duhovnik. V letih 1904–1906 je pod njegovim vodstvom mariborsko gradbeno podjetje Ubald Nassimbeni zgradilo Kristusovo cerkev v Celju, ki so jo do leta 1929 uporabljali tudi verniki pravoslavne veroizpovedi. Junija 1919 je postal senior novoustanovljenega Nemškega seniorata v Sloveniji. Leta 1923 je zbolel za multiplo sklerozo in bil obsojen na invalidski voziček. Umrl je v Celju.

¹⁶ Zajšek, Nemška evangeličanska skupnost, str. 85.

¹⁷ Begusch, Von der Toleranz, str. 511.

¹⁸ Inšpektor oz. kurator verske občine je bil njen svetni vodja.

¹⁹ Seniorat je bil ustanovljen 29. junija 1919 in je imel sedež v Celju, od leta 1925 pa v Mariboru.

²⁰ Zangger, Das ewige Feuer, str. 130.

²¹ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev, str. 57.

²² SI PAM 1846, a. š. 63, pismo Erwina Schneiderja duhovniku Mayu 29. januarja 1919.

²³ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev, str. 64.

²⁴ Majcen, Kratka zgodovina Maribora, str. 105–106.

²⁵ Ludwig Mahnert (1874–1943) je bil duhovnik mariborske evangeličanske skupnosti v letih 1903–1919. Rojen je bil v Hammu (Vestfalija), teologijo študiral v Bonnu in Halleju, nato je bil učitelj v vestfalskem Lengerichu. Od leta 1900 je bil vikar v Mahrenbergu (Radljah ob Dravi), oktobra 1903 je bil izvoljen za duhovnika evangeličanske cerkvene občine Maribor. Tu je ostal zapisan kot glavni agitator gibanja Proč od Rima (Los von Rom) in literat – poleg religioznih in posvetnih (domoljubnih) pesmi je napisal historična romana

njegov nemški narod in neumorno služenje /.../ *Cerkvici*²⁶ in ki si je ves čas svojega službovanja v Mariboru prizadeval mesto čim močneje vezati na Zgornjo Štajersko in s tem na Avstrijo, zaradi česar so ga mnogi slovenski sodobniki imeli za nemško-nacionalističnega hujskača.²⁷ Na drugi strani je Mahnert zaradi svojega odločnega boja za nemško stvar veljal pri nekaterih mariborskih Nemcih za »polboga«.²⁸

V tisti usodni, 'Maistrovi' noči 22. novembra so propadli vsi njegovi načrti. Svoj gnev je izpričal na pogrebu ob Maistrovi razorožitvi Schutzwehra smrtno ranjenega nemškega vojaka dravske vojašnice, poročnika Emila Gugla, ko je izjavil: »*Es gibt einen Meister über alle irdische Maister!*« (»Obstaja Mojster, ki je nad vsemi zemeljskimi Maistri!«).²⁹ Mahnert je nazadnje s svojimi protislovenskimi stališči že postal trn v peti slovenskih oblastnikov in to ga je 28. decembra 1918 stalo svobode. Po dveh izrazito protidržavnih govorih ob grobovih Emila Gugla in Franza Pugschitza so ga nemudoma aretirali³⁰ in ga v preiskovalnem zaporu zadržali čez novoletne praznike, čeprav je prezbiterij evangeličanske občine pri oblasteh skušal doseči vsaj to, da bi pastorju omogočili izvedbo silvestrskega bogoslužja. O dogodkih v zvezi z Mahnertom je pisal tudi ljubljanski pastor Schneider celjskemu kolegu Mayu: »*Včeraj je baje v nekem slovenskem časniku bilo za prebrati, da so Mahnerta izgnali iz države; danes pa se že širijo govorice, da se nahaja tukaj v zaporu. Tega drugega ne morem verjeti, tisto prvo pa ne bi bilo neverjetno.*«³¹ Bolj kot v Ljubljani, kjer so špekulirali, kaj bo, če Maribor pripade Nemški Avstriji, so bili z Mahnertovo kalvarijo seznanjeni v Gradcu. Tako je bivši graški senior Eckardt v imenu Evangeličanske zveze poslal Mahnertu čestitko ob nje-

govi izpustitvi iz zapora in upajoče pridal: »*Naj kmalu pridejo boljši časi za Vas in Maribor.*«³²

Izpadi nad nemškim prebivalstvom in njegovim imetjem so se v prevratni dobi pojavljali dokaj pogosto – posamezniki so se znesli tudi nad nemškimi spomeniki v mestu. V odgovor pa so Nemci razbijali slovenske napise, mazali pročelja slovenskih hiš ipd.³³ Tudi ograjo ob evangeličanski cerkvi so neznanci (a nedvomno Slovenci) neko noč povsem razdejali.³⁴

Nenazadnje pa je tudi general Maister³⁵ tik pred novim letom 1919 zajel 21 nemških talcev, ki bi naj bili porok za njegovo lastno varnost, zaradi česar je Nemška Avstrija pri Narodni vladi ostro protestirala in zagrozila s podobnimi ukrepi zoper Slovence na svojem ozemlju. Po navodilu iz Ljubljane so bili nato zajeti talci izpuščeni.³⁶ Zatiranju slovenskega jezika pred letom 1914 je sledilo brisanje nemških sledi po letu 1918, nacističnemu okupacijskemu nasilju v letih 1941–1945 je sledil pogrom proti nemštvu v letih po 1945.

Kako so to občutili Nemci, slika Fritz Zangger v že omenjenih spominih: »*V začetku vojne se je zdelo, da bo nekako 'še slo'. Nemci in Slovani so se borili in umirali kot zvesti tovariši za 'cesarja in očetnjavo'. Potem pa je prišel razpad in z njim konec narodnega boja v Avstriji. V nekaj dnevih je izginilo vse, kar smo mi Nemci v naši domovini ustvarili narodnostno vrednega. Nobenih nemških krajevnih imen več, nobene nemške cestne table, nobenega nemškega napisa na firmi, nobenega nemškega plakata /.../ Nemške šole vse brez izjeme izginili /.../ Boja je bilo konec.*«³⁷

Tudi v Ljubljani je konec prve svetovne vojne evangeličanom prinesel težke čase. Komaj se je polegel šok po smrtni nesreči duhovnika Ottmarja Hegemanna, ki je izgubil življenje pri plezanju v Kamniških Alpah,³⁸ že so v gmajno zarezali prevratni dogodki. Leta 1919 je moralo Ljubljano zapustiti 35 evangeličanskih družin, občni zbori so zaradi velikega upada števila članov cerkvene občine postali nesklepčni, volilno pravico so pod določenimi pogoji morali dodeliti tudi ženskam. Prostori, v katerih so se odvijale seje in kjer je potekal tudi verouk, so bili zaseženi in spremenjeni v mehanično delavnico.³⁹

'Die Hungerglocke' (1912) in 'Bis du am Boden liegst' (1919, leta 1937 v predelavi izdan kot 'Der Prädikant'). V času prve svetovne vojne si je kot vojni kurat prislužil železni križec II. stopnje. Konec decembra 1918 je bil zaradi protidržavnih govorov na pogrebih ob Maistrovi razorožitvi ustreljenega vojaka Emila Gugla ter Franza Pugschitza aretiran in zadržan v preiskovalnem zaporu. Izpustili so ga dva tedna kasneje, spomladi 1919 pa je pred razsodbo okrajnega sodišča zbežal v Avstrijo in se tako rešil dvomesečne zaporne kazni. Po kratkotrajnem azilu v Pegauu je decembra 1919 prevzel evangeličansko občino Mürzzuschlag, leta 1923 pa je bil poklican v Innsbruck. Tam je ostal do svoje smrti. Z ženo Else sta imela štiri otroke (Hermann, Detleva, Inge in Klaus).

26 SI PAM 1846, a. š. 39, osmrtnica za dr. Ludwiga Mahnerta.

27 Švajncer, Boj za Maribor, str. 274.

28 SI PAM 1846, a. š. 54, ovoj 1908, pismo vdove Binder duhovniku Mahnertu 23. maja 1908; a. š. 63, pismo vikarja Rihnerja seniorju Mayu 4. decembra 1919.

29 Švajncer, Boj za Maribor, str. 274.

30 Pfarrer Dr. Mahnert – verhaftet, Marburger Zeitung, Maribor, 31. december 1918, str. 2.

31 SI PAM 1846, a. š. 63, pismo Erwina Schneiderja duhovniku Mayu 29. januarja 1919.

32 SI PAM 1846, a. š. 44, pismo Evangeličanske zveze 28. februarja 1919, Presbyterial-Akten 1917–1919.

33 Hartman, Prevrat v Mariboru, str. 213–214.

34 Die Haft des Pfarrers Dr. Mahnert, Marburger Zeitung, Maribor, 3. januar 1919, str. 3.

35 Rudolf Maister Vojanov (1874–1934), slovenski general in pesnik, borec za slovensko severno mejo.

36 Ribnikar, Sejni zapisniki Narodne vlade 1, str. 236.

37 Zangger, Das ewige Feuer, str. 137.

38 SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 60.

39 Prav tam, str. 62.

EVANGELJSKA CERKVENA OBČINA
EVANGELISCHE KIRCHENGEMEINDE
TELEFON 2998

LJUBLJANA, 20. Jänner 1934

Rechnungs - Abschluss 1933.

	Einnahmen	Ausgaben
1.) Vermögensstand am 1. I. 1933:		
Kasse bar Din. 72.80		
poštni ček. urad, hier 47605.81		
prometna banka d. d., hier . . . 51300.--	98.978.61	
2.) Geleistete Beiträge für 1933 .. Din 26325.--		
Nachtrag " 1932 2140.--	28.465.--	
3. Kollekten	5.347.--	
4. Spenden: a/ Ausland 23820.80		
b/ Inland 3200.--	27.020.80	
5. Erträge geistlicher Amtshandlungen . . .	390.--	
6. Diverse Einnahmen /laut Bericht/	15.036.80	
7.) Gehälter: Pfarrer May 2400.--		
Vikar Morgenthaler . . . 13500.--		
Küster 4800.--		
Organist 1200.--		21.900.--
2.) Steuer, Wasserzins, Kanalsteuer		3.654.75
3.) Versicherungen: Feuerversicherung 1743.--		
Lebensversicherung 4915.--		
Haftpflichtvers. 172.--		6.830.--
4.) Reisen und Spesen in die Predigtstationen		6.817.--
5.) Armenunterstützungen		1.901.50
6.) Beleuchtung von Kirche und Pfarrhaus . . .		1.370.55
7.) Beheizung		3.716.45
8.) Gebäudeerhaltung		13.918.40
9.) Kanzleibedarf u. Verwaltungspesen, Telefon .		3.904.50
10.) Vereinsbeiträge		30.--
11.) Spenden		1.916.--
12.) Senioratssteuer		1.215.60
13.) Zeitschriften		160.--
14. Diverse Ausgaben /laut Bericht/		16.450.50
Vermögensstand am 31. XII. 1933 :		
Kasse bar 5704.45		
poštni ček. urad, hier. 52248.51		
prometna banka 33500.--	175.238.21	175.238.21

Alles in Ordnung
befunden:
Franz Unger e. h.
Ing. H. H. H. H. H.

Evangelische Kirche
Ljubljana

Ljubljana *Herman Brail*
Sanator

Primer naslovne strani uradnega dopisa ljubljanskega evangeličanskega župnijskega urada
(SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, Ljubljana).

Evangeliki v Sloveniji so po prevratnih dogodkih ostali odrezani od svojih avstrijskih in madžarskih verskih predstojništev. Zlasti mnogi nemško govoreči evangeličani se niso mogli prijazniti s tem, da jih je državna meja ločila od njihovih sonarodnjakov in verskih kolegov. Hkrati so v novonastali Kraljevini SHS čutili pritisk slovanske oblasti. Pripadniki nemške narodnosti so se povsod znašli v vlogi manjšine. V prevratnih dneh so v Sloveniji odpustili mnoge nemške uslužbenke in delavce; maja 1919 so na stoti seji Deželne vlade za Slovenijo (naslednici Narodne vlade) sklenili iz države izgnati vse odpuščene nemške železnice na Spodnjem

Štajerskem;⁴⁰ na seji, ki je sledila poldrugi teden kasneje, so izdali odredbo, da se izvede razpust vseh nemških društev, v kolikor niso humanitarnega značaja, in razen tega sploh vseh tistih, ki imajo sedež v inozemstvu; istočasno so sklenili poslati vsem občinam dopis o prepovedi podeljevanja domovinske pravice Nemcem.⁴¹ Na eni od sej v juniju 1919 so izrazili potrebo po 300 slovenskih učiteljih na Koroškem, kajti nemške je treba nemudoma izgnati, v kolikor že niso sami zbežali.⁴²

⁴⁰ Ribnikar, Sejni zapisniki Narodne vlade 2, str. 218.

⁴¹ Prav tam, str. 232.

⁴² Prav tam, str. 243.

In tako je to izgledalo v praksi: evangeličanski župnijski urad Maribor je v prvih dneh julija 1919 dobil dopis Deželne vlade iz Ljubljane, v katerem je sledeči odlok: »V smislu zak. z dne 17. av. 1915 o postopanju z imovino podanikov neprijateljskih društev in zakona z dne 16. okt. 1916 o odobritvi sklepa pariške ekonomske konference ter sklepa min. sveta z dne 5. fbr. 1919, št. 2029 o razširjenju veljavnosti tega zakona na celo področje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in na temelju naredbe ministrstva za trg. in industrijo z dne 30. aprila 1919, št. 6717, o popisu, sekvestru in likvidaciji imovine neprijateljskih državljanov se vsa imovina in podjetja društva 'Deutsch-evangelischer Bund'⁴³ z vsemi nepremičninami, premičninami in pritiklinami v Sloveniji stavi pod posebno nadzorstvo in sekvester. Sekvestorom se imenuje g. dr. Fran Kovačič, profesor bogoslovja, Maribor, ki mu je naročeno, da takoj popiše sekvestrirano imetje in popis z okroglo cenitvijo semkaj dopslje.«⁴⁴ Ljubljanskemu župnijskemu uradu pa je denimo leta 1918 Narodna vlada poslala dopis, v katerem pastorja poziva, naj odslej uporablja slovenski jezik. »/B/ržkone samo pri vodenju matičnih knjig in v občeivanju z oblastjo,« je ugibal poldrugo desetletje pozneje vikar Franz Morgenthaler.⁴⁵ Kljub temu so leta 1919 v ljubljanski evangeličanski cerkvi opravili tudi nekaj bogoslužij v slovenskem jeziku. Velika čast pa je to cerkev doletela junija 1920, ko se je v njej mudil regent Aleksander Karadjordjević. Kaj je počel srbski princ v evangeličanski cerkvi? Pod njeno streho so že nekaj časa potekala tudi bogoslužja pravoslavne verske skupnosti, ki je v zameno za uporabo cerkvenih prostorov evangeličanski občini plačala 1.200 kron letne 'uporabnine'. Tolikšna strpnost evangeličanov napram pravoslavni skupnosti naj bi na regenta »naredila velik vtis.«⁴⁶

Zaradi zgoraj omenjenih odlokov o zasegu in likvidaciji »neprijateljskih društev« so se v posebej težki situaciji znašli marenberški (radeljski)⁴⁷ evangeličani, kajti njihovo župnišče je bilo v lasti Nemško-evangeličanske zveze, ki je zdaj veljala za državni sovražno društvo. Tudi ljubljansko vejo Luterjevega društva (Luthereverein), ustanovljeno leta 1905, so razpustili z obrazložitvijo, da je glavni sedež društva v tujini.⁴⁸

43 Evangelischer Bund je bila organizacija, ki je nastala leta 1866 v Erfurtu. Zamišljena je bila kot povezovalna organizacija evangeličanskih cerkva, na avstrijskih tleh pa se je pojavila na začetku 20. stoletja.

44 SI PAM 1846, a. š. 44, dopis Deželne vlade za Slovenijo 2. julija 1919, ovoj Presbyterial-Akten 1917–1919.

45 SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 62.

46 Prav tam, str. 63.

47 Radlje ob Dravi so se do konca prve svetovne vojne imenovale Mahrenberg, nato Marenberg, zdajšnje ime pa imajo od leta 1947.

48 SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 66.

Tako so v nemškem listu 'Die Wartburg' jeseni 1919 poročali o stanju v Mariboru in tamkajšnji evangeličanski srenji: »Slovenci pa vztrajajo v svojem starem sovraštvu in bolj ko je zanje neko območje negotovo, bolj ostro nastopajo, še posebej v Mariboru /.../ Kljub 436 verskim prestopom od januarja 1919 je gmajna v Mariboru izgubila polovico svojih članov, kolikor jih je lahko izpričala oktobra 1918, posledica neizprosni izgonov, s katerimi želijo Slovenci očistiti nemški Maribor. Dnevno zapuščajo nemške družine mesto. Zadostuje že, da si Nemeč, da si 'iz političnih razlogov' izgnan /.../ Župnijski administrator Winkelmann je od mariborske policije dobil 'nasvet', naj se čimprej odstrani iz Jugoslavije.«⁴⁹

Vrhunec mednacionalnega nasilja v Mariboru prevratne dobe predstavljajo krave nemške demonstracije januarja 1919, ko je ob obisku ameriške delegacije pod streli policije umrlo osem demonstrantov.

Poskusi združevanja evangeličanskih skupnosti na državni ravni

Soočene z novo stvarnostjo so se tudi nemške evangeličanske gmajne v Sloveniji morale reorganizirati. Že pred letom 1919 številčno niso predstavljale kakega pomembnejšega dela prebivalstva,⁵⁰ po odhodu dobršnega dela njihovih vernikov pa so postale še šibkeje in same niso bile zmožne obstati. Zato so iskale povezave z velikimi evangeličanskimi skupnostmi v Bački in Banatu kot tudi v Bosni in na Hrvaškem. Nikjer pa položaj ni bil rožnat; tudi iz Vojvodine so prihajala sporočila: »Naša cerkvena organizacija je ravno tako razpuščena kot Vaša. Prav nič se še ni spremenilo.«⁵¹ Že spomladi 1919 so evangeličanske gmajne Slovenije pooblastile ljubljanskega duhovnika Erwina Schneiderja, da je odpotoval v Zagreb in Banja Luko, da bi se tam pozanimal o bodočih načrtih protestantskih cerkva na Hrvaškem in v Bosni.⁵²

Schneiderjevo poročilo ni bilo vzpodbudno. Fritz May piše v Maribor o njegovih vtisih: »Žal niso posebej ugodni za naš položaj. V Beogradu se je pogovarjal z dvema ministroma, na splošno je bil prijazen sprejet. Dr. Alaupović mu je pojasnil, da je priključitev duhovnikov k tujini izključena. O obstoju protestantov v Sloveniji pa sploh ni imel nobenega pojma.«⁵³

Za lažje komuniciranje s sosedi je bilo treba strniti vrste in tako se je 29. junija 1919 ustanovil

49 SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.5. Tiskovine – časopisni listi, izrezek iz časopisa Die Wartburg, Leipzig, 10. oktober 1919, str. 222.

50 Leta 1918 so šteje okoli 3650 vernikov.

51 SI PAM 1846, a. š. 63, dopis zemunskega župnijskega urada 8. novembra 1919.

52 SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 67.

53 SI PAM 1846, a. š. 62, pismo Fritza Maya mariborskemu župnijskemu uradu 1. avgusta 1919.

Seniorat nemških evangeličanskih občin v Sloveniji (Seniorat der deutschen evangelischen Gemeinden in Slowenien), pozneje imenovan tudi Slovenski seniorat, njegov sedež je bil do leta 1925 v Celju. Za seniorja je bil izvoljen Fritz May.

Nove državne meje so prekinile ne le ekonomski, temveč tudi kulturni stik tradicionalno povezanih slovenskih in nemških dežel. Dunajski evangeličanski župnijski urad je (1919) poslal dopise vsem evangeličanom, ki so zaradi političnih sprememb ostali zunaj meja Avstrije. Tam med drugim piše: »Politični preobrat je med različne dele naše Deželne cerkve postavil visoke pregrade. Z žalostjo opazujemo, kako so mnoge cvetoče nemške evangeličanske gmajne na od Avstrije ločenih območjih prisiljene, od sedaj živeti posebno cerkveno življenje. Uklanjamo se moči dejstev. Notranja vez, ki nas je ovila v skupno vero, skupna dela ljubezni in dolgo skupno življenje v isti cerkveni skupnosti, pa ni prekinjena in nobena zunanja sila ni zmožna, da nas znotraj loči druge od drugih.«⁵⁴

Ob tem je treba omeniti, da se je že leta 1918, torej še med prvo svetovno vojno, mariborska podružnična verska občina na Ptujju preimenovala v Podružnično občino a. v. in h. v. (Filialgemeinde A. und H. B.),⁵⁵ obe veroizpovedi sta nosili v imenih tudi cerkveni občini Ljubljana in Celje, kar pomeni, da se je pri nas (1919) z ustanovitvijo nemškega seniorata hkrati oblikovala veroizpovedna unija, ki je uvedla enakopravnost obeh protestantskih veroizpovedi. Razen v Sloveniji je bilo enak primer združitve luteranske in reformirane cerkve znotraj Kraljevine SHS zaslediti le še v Bosni. To je bila posledica dejstva, da je v Sloveniji bilo med evangeličani največ tistih, ki so v to vero prestopili iz katoliške, zaradi pomanjkanja verske tradicije pa ni bilo stroge ločitve med luterani in helveti.⁵⁶

Slovenski seniorat je konec leta 1919 poročal slovenski vladi: »Vprašanje, kateri superintendenturi se namerava priključiti naš seniorat, nas toliko spravlja v zadrego, kolikor od razpada Avstro-Ogrske v naši novi državi ne obstaja nobena superintendentura. Že ob našem sklepu dne 29. 6. t. l. smo /.../ se izjasnili, da se štejemo za člen šele oblikujoče se evangeličanske Cerkve združenega Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaenkrat se Seniorat nemških evangeličanskih občin Slovenije zato vidi kot samostojna Deželna cerkev. V zvezi s to izjavo želimo tudi zaupljivo izreči, da od novo nastalega Kraljestva, ki se gradi na principu svobode, za našo Cerkev pričakujemo tudi zaščito in

pravice. /.../ Obenem pa bi radi na tem mestu tudi izrazili pričakovanje, da se bo z močno in pravično roko napravilo konec kratenju naših pravic, našega cerkvenega življenja in verske svobode, kakor se je to zgodilo ob sekvestraciji cerkvenega premoženja v Marenbergu, v samovoljnem razpolaganju s tamkajšnjim župniščem, v zaprtju molilnice v Št. Ilju in drugem podobnem.«⁵⁷

Drugod po evangeličanskih srenjah se je šušljalo, da policija v Mariboru zasleduje tiste, ki prestopijo v protestantsko vero, zato se je senior May o tem pozanimal pri vikarju Tafernerju, ki je po odhodu duhovnika Mahnerta vodil mariborsko cerkveno občino. Ta mu je odgovoril, da sicer ne gre za policijsko zasledovanje, pač pa za zaslisevanje: »V Mariboru je tako vsak izstop iz Rimske cerkve prijavljen policiji in vsak posameznik zaslišan, ali za prestopom ne stojijo politični motivi. To povzroča naši stvari veliko škodo, kajti marsikdo, ki bi se rad javno izrekel za nas, tega iz strahu pred višjo policijsko silo ne stori.«⁵⁸

Gerhard May,⁵⁹ sin Fritza Maya, je tako opisal tedanje razmere: »Samo kdor je vse to sam doživel, lahko ocenjuje težavnosti in nevarnosti, v katerih je potekalo to utrujajoče delo: nenehno z grozno, da boš izgnan ali odpeljan v zapor, vsak korak sumljiv in najostreje nadzorovan, vsaki pridigi, vsakemu pogrebne govora prisluškovanu s strani vohunov, posamezne gmajne med seboj oddaljene 60 kilometrov in še več.«⁶⁰

O težkem položaju nemških vernikov v Sloveniji je na 29. generalnem zasedanju Evangeličanske zveze (Evangelischer Bund)⁶¹ junija 1925 v Königsbergu spregovoril bivši mariborski, takrat innsbruški duhovnik Ludwig Mahnert. V svojem predavanju je ostro obsodil »slovenski teror«, ki je povsem ohromil kulturno življenje Nemcev, jim razpustil društva,

⁵⁷ SI PAM 1846, a. š. 63, dopis Slovenskega seniorata Poverjeništvu za kulturo in šolstvo 17. decembra 1919.

⁵⁸ SI PAM 1846, a. š. 63, pismo vikarja Tafernerja seniorju, nedatirano, dokument Z. 733.

⁵⁹ Gerhard May (1898–1980) je bil rojen v Gradcu. Študiral je na Dunaju, v Halleju in Baslu, od leta 1920 je bil vikar svojega očeta v Celju. Leta 1925 je nasledil očeta na položaju duhovnika, nato pa postal konsenior Nemškega seniorata v Sloveniji in član ustavodajne sinode Evangeličanske cerkvenega distrikta a. v. Urejal je senioratni list (Flugblatt), bil ustanovitelj jugoslovanskega Društva Gustava Adolfa in izdal evangeličansko pesmarico za vse nemške evangeličanske cerkve v Jugoslaviji (1936). S knjigo 'Die volksdeutsche Sendung der Kirche' (1934) si je pridobil ugled pomembnega evangeličanskega teologa. V zimskem semestru 1934/35 je vodil leipziški študentski dom za tuje študente, leta 1936 pa je bil za 4 mesece dejaven v cerkveni zunanji službi (Außenamt) v Berlinu. Istega leta je postal častni doktor Univerze Heidelberg. Jeseni 1944 je bil izvoljen za evangeličanskega škofa a. v. v Avstriji, to funkcijo je opravljal do leta 1969. Umrli je v Gradcu.

⁶⁰ May, Deutsch-evangelisches Leben, str. 20.

⁶¹ To je bila vseevangeličanska organizacija, nastala je leta 1866 v nemškem Erfurtu. Društvo Gustava Adolfa (Gustav-Adolf Verein), še ena pomembna organizacija evangeličanov, je bilo ustanovljeno leta 1832. Obe organizaciji sta skrbeli za moralno in finančno podporo evangeličanskih gmajn.

⁵⁴ SI PAM 1846, a. š. 63, dopis dunajskega župnijskega urada senioratu v Celje 9. decembra 1919.

⁵⁵ Ob tem so Ptujčani izrazili pripravljenost, da še naprej izpolnjujejo dotedanje dolžnosti do matične občine Maribor, ter hkrati veselje, da bodo s slednjo ostali povezni prek osebe »prečastitega gospoda duhovnika Mahnerta.« SI PAM 1846, a. š. 44, dopis od podružnične občine Ptuj 11. februarja 1918, ovoj Presbyterial-Akten 1917–1919.

⁵⁶ May, Deutsch-evangelisches Leben, str. 20.

ukinil šole⁶² in zdaj nad njimi izvaja prisilno slavizacijo. Število vernikov evangeličanskih gmajn je po Mahnertu prav na račun »tega nezaslišanega pritiska« drastično padlo. Kot dokaz se navajajo primerjave med podatki o številu vernikov za leti 1918 in 1925: Celje je imelo leta 1918 640 evangeličanov, leta 1925 le še 270, Šentilj prej 300 in potem 260, v Ljubljani je število vernikov padlo s 550 na 350, v Mariboru s 1800 na 900, Ptuj je imel prej 200 in potem 110 vernikov, v Marenbergu pa je njihovo število s 180 zdrsnilo na 90. Slovenci naj bi onemogočali prestopne v luteranstvo, toda versko življenje gmajn se je v odporu zoper slovenski pritisk le še okrepilo; pri tem naj bi evangeličanom pomagala tudi pravoslavna cerkev. Za zdaj, tolaži Mahnert, so z izjemo Ljubljane vse ostale gmajne še vedno povsem nemške.⁶³

Da pa nemški evangeličani le niso bili povsem nedolžne ovčice, temveč so v sebi še zmeraj nosili vso nacionalistično ostrino predvojne ere, priča pismo seniorju Mayu, v katerem Winkelmann očita šentiljskemu vikarju Rihnerju, da je v neki pridigi v Mariboru izjavil, da se kot Švicar nikakor ne misli spuščati v nacionalne spore med Nemci in Slovenci (kar ga je najbrž prav tako izključevalo iz igre za mariborskega duhovnika, op. p.). »In za Rihnerja, v kolikor pride, prosim malo nacionalnega poduka,« piše Winkelmann, »tako da v nacionalnem smislu pridobi razumevanje za stisko in boj Mariborčanov.«⁶⁴

V začetnem obdobju so Nemci še radi pozabljali, da so se znašli v drugih okoliščinah in so se oklepali starih navad v stikih z javnostjo. Čeprav je senior May mariborski župnijski urad že poleti 1919 opozoril, da so mu oblasti in Ljubljani zavrnila dopis v nemškem jeziku, zato naj odslej, če želijo imeti uspeh, pišejo pritožbe ali želje v slovenščini,⁶⁵ pa je z mariborskega magistrata leta 1921 prišlo poleg opomina, da evangeličanski župnijski urad še ni poslal seznama novorojenih in porok, še opozorilo, da »je evangelijski župni urad edini, ki se še trdovratno pri dopisovanju poslužuje nemškega jezika. Službeni jezik je slovenski, evangelijski župni urad je v kolikor je matični urad, podrejen mestnemu magistratu in se radi tega zahteva da le-ta dopisuje v bodoče slovenski.«⁶⁶

Ustanovitev Seniorata nemških evangeličanskih občin v Sloveniji (ali tudi Slovenskega seniorata) 29. junija 1919 je že bila omenjena. Toda številčno veliko močnejša protestantska skupnost se je k slovenskemu ozemlju priključila avgusta 1919, ko je jugoslovanska vojska v sklopu mednarodne vojaške intervencije

proti madžarski revoluciji zasedla Prekmurje. Takrat je v Slovenijo prišlo okrog 25.000 prekmurskih evangeličanov,⁶⁷ zgodovinsko vezanih na ogrsko tradicijo in versko prakso. »S svojo evangeličansko veroizpovedjo in zgodovinsko preteklostjo se sicer ta skupnost ni nahajala v izolaciji, pa vendar v določenem oddaljenosti od preostalega slovenstva, ki je bilo pod močnim duhovnim in političnim vplivom katoliškega klera.«⁶⁸ Evangeličani v Prekmurju so pri bogoslužju uporabljali svoje narečje, prepredeno z madžarskimi jezikovnimi elementi. Za razliko od nemških gmajn v Sloveniji so posamezne prekmurske gmajne šteje tudi po več tisoč vernikov, njihovo versko središče pa je bila Murska Sobota. Jeseni 1919 je sombotelski evangeličanski škof Bela Kapi, katerega škofiji so do tega časa pripadali prekmurski evangeličani, poslal soboškem duhovniku Štefanu Kovaču dopis, v katerem mu je zaupal skrbstvo nad desetimi cerkvenimi občinami ter mu dodelil pristojnosti seniorja do ustanovitve uradno potrjenega seniorata. Tako smo na Slovenskem dobri dve leti in pol po ustanovitvi nemškega dobili še Prekmurski seniorat, ustanovljen 2. februarja 1922.⁶⁹

Nemški protestanti v Bački, Banatu in Slavoniji so se na to območje, ki so ga Habsburžani pridobili v obdobju turških vojn v začetku 18. stoletja, v večjem obsegu priseljevali v glavnem od časa Jožefa II. (1780–1790) naprej.⁷⁰ Vzroki, ki so protestantske koloniste vodili na ozemlje ob meji s Turškim cesarstvom, so bili različni: gospodarska in socialna stiska, osebni razlogi, verska nestrpnost, pa tudi podjetniška žilica in avanturizem.⁷¹ Z nemškimi so se tja naseljevali tudi protestanti madžarskega in slovaškega porekla. Obmejne verske gmajne so bile zaradi svojstvenega geografskega položaja strogo pod nadzorom vojske. Medtem ko lahko za Bačko, Banat in Srem rečemo, da se je tu oblikoval sloj premožnejšega nemškega kmečkega življa, pa je za Hrvaško in Slavonijo postal značilen mali kmet in tanek nemški meščanski sloj v Zagrebu in Osijeku.⁷² Prva evangeličanska občina v Bosni je nastala 1880 v Maglaju, prvo bogoslužje pa je vodil bivši mariborski in takratni zagrebški duhovnik Julius Kolatschek. Večje število nemških protestantov je v to od islama zaznamovano deželo prišlo šele po avstrijski aneksiji (1908). Leta 1909 so ustanovili Združenje evangeličanskih cerkvenih občin v Bosni in Hercegovini, krajše imenovano Bosanska sinoda (Bosnische Synode).⁷³ Leta 1854 se je ustanovila protestantska cerkvena občina v Beogradu, ki je obsegala tudi vse ostalo srbsko ozemlje.

⁶² Od konca 1918 naprej ni bilo zakonske podlage za nemško šolstvo (Scherer & Straka, *Kratka povijest*, str. 40).

⁶³ Zajšek, *Evangeličanska cerkvena občina v Mariboru*, str. 67.

⁶⁴ SI PAM 1846, a. š. 63, pismo vikarja Winkelmanna seniorju 7. oktobra 1919.

⁶⁵ SI PAM 1846, a. š. 59, dopis seniorja Maya 14. avgusta 1919.

⁶⁶ SI PAM 1846, a. š. 62, dopis mestnega magistrata 26. februarja 1921.

⁶⁷ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 180.

⁶⁸ Wild, *Die deutsche evangelische Kirche*, str. 53.

⁶⁹ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 179.

⁷⁰ Scherer & Straka, *Kratka povijest*, str. 21.

⁷¹ Wild, *Die deutsche evangelische Kirche*, str. 17.

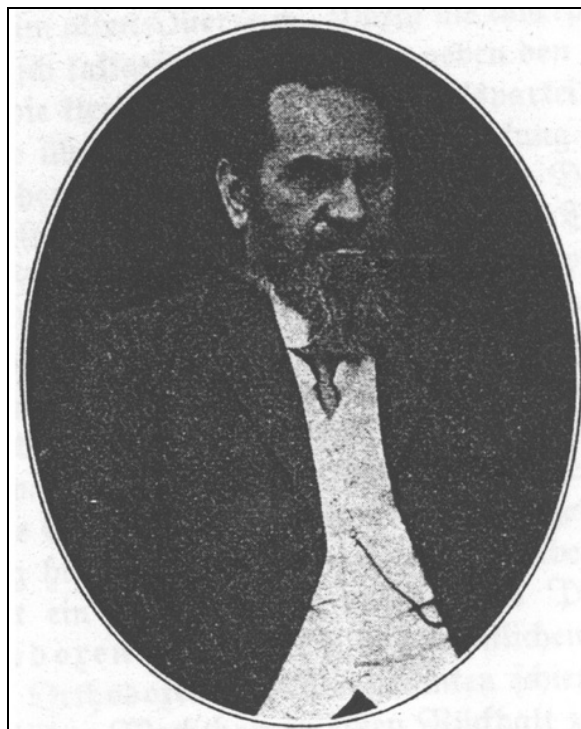
⁷² Prav tam, str. 37.

⁷³ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 176.

Pisana združba luteranskih gmajn v Jugoslaviji je leta 1931 zmogla vsega 1,3 odstotka celotnega prebivalstva, ob tem pa je bilo še nekaj deset tisoč reformiranih (0,4 odstotka prebivalstva). Skupaj so protestanti v Jugoslaviji leta 1931 šteli okrog 230.000 ljudi.

Reorganizacija cerkvenih občin in vzpostavljanje stikov med njimi sta morala temeljiti na dejstvu, da je največji delež jugoslovanskih evangeličanov izhajal iz bivše Ogrske, ki je zajemala Vojvodino, Slavonijo, Hrvaško in Prekmurje, manjši del jih je spadal pod avstrijsko cerkev (slovenske in slovaške občine), posebej pa sta fungirali še Bosanska sinoda s svojo cerkveno ustavo in cerkvena občina Beograd. Od starih ogrskih senioratov sta Bački in Hrvaško-slavonski ostala v svoji velikosti nespremenjena, medtem ko se je Banatski seniorat nekoliko zmanjšal, ker so številne gmajne pripadle Romuniji. Nespremenjeni sta ostali tudi Bosanska sinoda in avtonomna občina Beograd. Na novo so nastali Slovenski (junija 1919), Hrvaški (julija 1919), Slovaški v Bački (avgusta 1920) in Banatu (oktobra 1920) ter Prekmurski seniorat (februarja 1922).⁷⁴ Leta 1926 je slovenski seniorat s sedežem v Mariboru štel 2109 vernikov. Največja cerkvena občina je bila mariborska (896 duš), Ljubljana (ki je pokrivala diasporo v Kočevju, Trziču in Jesenicah) je štela 400 duš in Celje 355 (z diasporo v Trbovljah, Brežicah, Brestanici (Rajhenburgu), Senovem, Sevnici, na Gomilskem, Teharjah in Polzeli). Podružnice mariborske matične občine so štale 458 duš (Šentilj 232, Ptuj 127 in Marenberg 99).⁷⁵

Po političnem prevratu je oblikovanje enotne evangeličanske cerkvene organizacije v Kraljevini SHS teklo zelo počasi, deloma zaradi še nejasnega odnosa do novih državnih oblasti, deloma pa zaradi nacionalnih pregrad in še nerešene meje. Že omenjeno potovanje ljubljanskega duhovnika Schneiderja po Hrvaški in Bosni spomladi 1919, kjer se je seznanjal z bodočimi načrti tamkajšnjih vernikov, in posamični stiki med seniorati so bili skromni začetki povezovanja cerkvenih občin nove države. Že ob koncu 19. stoletja, ko se je na Slovenskem, še zlasti na Spodnjem Štajerskem, zaostрил nacionalni konflikt med Nemci in Slovenci, so se Nemci pričeli vse bolj istovetiti z Evangeličansko cerkvijo (tako so se posluževali gesla »*Biti Nemec pomeni biti luteran*«),⁷⁶ medtem ko je Rimskokatoliška cerkev veljala za 'slovensko', tj. bolj Slovincem naklonjeno Cerkev

Senior in duhovnik Fritz May (1869–1928) (May, Gerhard: *Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien, Die evangelische Diaspora, št. 13, Leipzig, 1927, str. 19*).

– nekateri Nemci so jo označevali celo za »*vindišarsko-hunsko-rimskokatoliško*« Cerkev.⁷⁷ Tako so po prvi svetovni vojni, ko je politično in družbeno življenje Nemcev pri nas usahnilo, postale evangeličanske cerkve izven Prekmurja »*zavetišče krščansko-nemškega življenja, trdnjše in trajnejše od vsega drugega, kar je bilo ustvarjenega v obrambo nemštva*.«⁷⁸

Zanimiva je okrožnica, ki jo je 29. julija 1925 svojim vernikom namenil tedaj že bivši senior May, ki pa je obdržal naziv častnega seniorja. V okrožnici nemške protestante v Sloveniji prepričuje, naj bodo zvesti državi, v kateri živijo in po katere zakonih se ravnavajo. »*Še vedno velja star izrek justitia est fundamentum regnorum, pravičnost je osnova za državo, toda tudi zvestoba našemu narodu, kateremu po rojstvu pripadamo z dušo in telesom, ter predvsem zvestoba našemu Najvišjemu, našemu večnemu Bogu, z vsem, kar počnemo*«, je poudarjeno v okrožnici. Germane naj bi po Mayevih besedah že od antike naprej krasil čut za zvestobo in tega se ne sme zanemariti. »*Zato bi vam rad zaklical: Zbudite se, bodite možati in bodite močni. S pomočjo našega Boga zmoremo marsikaj. Bodite zvesti do smrti in dal vam bom krono življenja – nam je dejal*.«⁷⁹

⁷⁴ SI PAM 1846, a. š. 23, ovoj Tiskovine – vezano, Evangelischer Volkskalender 1924, Jugoslawische Ausgabe, Oberösterreichischer evangelischer Verein für innere Mission in Gallnenkirchen, Linz, 1923, str. 74.

⁷⁵ SI PAM 1849, a. š. 7, ovoj 1918–1941, Das Seniorat der deutschen evangelischen Gemeinden in Slowenien im Jahre 1926.

⁷⁶ Mi in naši Nemci, str. 25.

⁷⁷ SI PAM 1846, a. š. 58, ovoj 1883 211–344, dve pismi Hermannu Otta evangeličanskemu duhovniku, nedatirani.

⁷⁸ Zangger, Das ewige Feuer, str. 133.

⁷⁹ SI PAM 1846, a. š. 33, ovoj Seniorat 1925, okrožnica Fritza Maya 29. julija 1925, dokument Z.S. 83/25.

Fritz May je torej kljub vsem preprekam, ki mu jih je postavljala oblast, verjel v pravičnost slednje ter klical svoje vernike k zvestobi do nje in Boga. Kot kaže, je stara garda evangeličanskih vodij spoznala, da mora čas pred letom 1918 iti v pozabo in da se je treba soočiti z novo realnostjo. Mlajša generacija evangeličanskih vodij je svojo ambicioznost smela graditi prav na tej osnovi. Na senioratni seji 21. junija 1925 v Celju je bil za novega seniorja izvoljen takrat 35-letni mariborski pastor Johann Baron,⁸⁰ z njegovo izvolitvijo pa sta se sedež seniorata in arhivski material prenesla v Maribor, sicer največjo nemško evangeličansko gmajno pri nas. Senior May je umrl februarja 1928, skoraj tri leta po svojem odstopu zaradi bolezni. Odnos evangeličanov nemške narodnosti v Sloveniji do države je do konca dvajsetih let 20. stoletja temeljil na poudarjanju zvestobe le-tej: »S strani države bi lahko imenovali odnos kot hladno-korekten /.../ Nekakšne ljubezenske izpovedi niso možne. Da je prihajalo do nedopustnih posegov in posilstev, si lahko tolmačimo iz nemirnih časov: hišne preiskave v župnijskih hišah in cerkvah, grožnje z izgonom, aretacije duhovnikov in zajemanje slednjih kot talcev itd. Hujše je bilo opustošenje v cerkvi in župnijski hiši v Marenbergu s strani srbske vojske za časa obrambne vojne za Koroško, predvsem pa sekvestracija tamkajšnje občinske in župnijske hiše, pri čemer je uradnik obenem zaplenil premoženje gmajne, računске knjige, gotovino in vrednostne papirje. /.../ Sekvestracija je /.../ bila ukinjena oz. razglašena za neobstoječo, toda denar in vrednostni papirji še vedno veljajo za izginule. Državni pavošal kot v Avstriji se ne izplačuje. Državni draginjski dodatki – kakor so že bili nizki – so zdaj dokončno izpadli. Odnosi do države se omejujejo na uradne stike

⁸⁰ Johann (tudi: Hans) Baron (1890–1973) je bil evangeličanski duhovnik v Mariboru v letih 1920–1945, rojen v Kucuri (Bačka). Gimnazijo je končal na Ogrskem, nato v Budimpešti študiral teologijo. Leta 1914 je prvič vodil bogoslužje. Ob koncu avstroogrske monarhije je bil pomožni pridigar nemške evangeličanske občine v Budimpešti. Leta 1918 se je poročil in s soprogo obiskal starše v Bački. Od tam se ni mogel vrniti na Madžarsko, zato je nekaj časa ostal v Kucuri. Julija 1920 je bil izvoljen za duhovnika evangeličanske občine Maribor, prevzel jo je avgusta 1920. Junija 1925 je bil izvoljen za seniorja Nemškega seniorata v Sloveniji in to funkcijo je opravljal do okupacije leta 1941. Postal je eden glavnih teoretikov Nemške evangelijsko-kriščanske cerkve a. v. v Kraljevini Jugoslaviji in član najožjega kroga sodelavcev škofa Nemške evangeličanske cerkve Philippa Poppa. Med drugim je vodil deželnocerkveni mladinski svet, bil je član ustavodajne sinode Evangeličanskega distrikta a. v. in nato še član deželnocerkvenega sveta, deželnocerkvenega sodišča in komisije za duhovniški izpit. Z ženo Irene sta imela dva sina (Gerharda in Helmuta). Po vnovični obnovitvi Kulturbunda (1939) je postal predsednik pokrajinskega vodstva SDKB za Dravsko banovino. Med drugo svetovno vojno je ostro zavrnil nasilje okupacijskih oblasti nad Slovenci. Kljub temu je spomladi 1945 zbežal pred jugoslovansko vojsko v Gradec, kjer je po lastni izbiri živel v osami vse do smrti.

in praznovanje 6 predpisanih državnih praznikov«. ⁸¹ Tako je pisal G. May leta 1927.

Parlamentarizem in ustavna monarhija sta bila kot obliki državne ureditve na Balkan uvožena z zahoda in sta se na tem geografskem prostoru podredila tradicionalnim elementom, tj. podvržena sta bila 'balkanizaciji', kar pomeni, da so politične stranke na Balkanu delovale brez neke globalne razgledanosti, kot interesne skupine posameznih plemen, stanov ali klik, največkrat demagoško in populistično, namesto jasnega političnega programa pa so se združevale okrog posameznih karizmatičnih vodij. V teh pogojih je bila notranjepolitična situacija v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope precej nestabilna, zato se je izhod iz krize kmalu pričel ponujati v kraljevih ali vojaških diktaturah. Tak primer je bila tudi Kraljevina SHS.⁸²

Po streljanju v jugoslovanskem parlamentu, v katerem je bil junija 1928 ubit vodja največje hrvaške stranke (Hrvaške kmečke stranke) Stjepan Radić, so se v državi okrepila nacionalna nasprotja, posledično pa tudi separatistične težnje Hrvatov in Slovencev napram unitarističnim Srbom. Država SHS je padla v hudo krizo, grozil je njen konec in obstajala je le še ena institucija, ki jo je lahko rešila: kralj in njegova vojska.

Kralj Aleksander je v noči na 6. januar 1929 z razglasom razveljavil ustavo in razpustil skupščino, »češ da je napočil trenutek, ko med vladarjem in ljudstvom ne sme biti več posrednikov«. ⁸³ Kraljeva diktatura je trajala pet let in pol. Da bi preprečil nacionalne nemire, je Aleksander prepovedal vse stranke na nacionalni ali verski podlagi, preimenoval kraljevino v Jugoslavijo, jo preoblikoval v devet velikih upravnih enot, banovin, ki so se večinom imenoval po rekah, ter uvedel cenzuro. Kmalu je postalo jasno, da je kraljeva politika obsojena na propad.

Odločilni udarec pa je kralju zadalo nacionalno sovraštvo. Makedonski in hrvaški gverilci so se v tujini povezali s ciljem, destabilizirati Jugoslavijo, za kar so se morali rešiti »simbolne figure jugoslovanske državne enotnosti«, ⁸⁴ kralja Aleksandra. Rezultat te zarote je bil atentat na kralja, izvršen 9. oktobra 1934 ob njegovem obisku v Franciji.

»Je res mrtev ta plemeniti človek, ta zmagoviti borec in vodja, ta viteški, širokogrudni in strpni kralj, ta pravični in modri monarh?« ⁸⁵ Ta vprašanja si je postavljal vrh nemške evangeličanske Cerkve v Jugoslaviji v posebnem razglasu tri dni po atentatu in

⁸¹ May, *Deutsch-evangelisches Leben*, str. 22–23.

⁸² Weithmann, *Balkan-Chronik*, str. 369.

⁸³ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 57.

⁸⁴ Weithmann, *Balkan-Chronik*, str. 380.

⁸⁵ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, An alle Kirchengemeinden und Glaubensgenossen der Deutschen Evangelischen Kirche A.B. im Königreiche Jugoslawien, dopis škofjiskega urada 12. oktobra 1934.

dodal: »Naši nemško-evangeljski Cerkvi v Kraljevini Jugoslaviji /.../ je bil pravičen in dobrohoten zaščitnik in prijatelj. Cerkev in vse naše cerkveno ljudstvo se ga bosta s hvaležnostjo spominjala!« V istem razglasu še npr. beremo, da kralj Aleksander ni umrl, temveč živi njegov duh še naprej med ljudmi ali pa da je umrl, »da bi za Jugoslavijo in njegov narod postal nesmrten.«⁸⁶ Tudi Fritz Zangger je v avtobiografiji poveličeval kralja Aleksandra: »Nenazadnje se iz hvaležnosti do umrlega v Marseillu čutimo dolžni, obraniti zvestobo do njegove države.«⁸⁷

Zakaj tolikšen hvalospev kralju avtokratskega režima? Prisluzil si ga je s posebnim zakonom, ki ga je izdal 16. aprila 1930 pod uradnim naslovom 'Zakon o evangelijsko-krščanskih Cerkvah in reformirani krščanski Cerkvi Kraljevine Jugoslavije'.⁸⁸ To je bil čas, ko si je evangelijska Cerkev v Jugoslaviji še vedno prizadevala izoblikovati svojo organizacijsko strukturo na ustavnopravnih temeljih. Aleksandrov protestantski zakon je jasno razločil med nemško in slovaško evangelijsko Cerkvijo a. v. ter reformirano Cerkvijo v Jugoslaviji, vsem trem je priznaval svobodno izvajanje vere in pravico do uporabe maternega jezika pri bogoslužju, zanje je predvideval tudi državno pomoč.⁸⁹

Zdi se čudno, da bi avtoritarna oblast, ki je prisegala na jugoslovanski unitarizem, pristala na delitev evangelijskih cerkva po nacionalnosti. Podrobnejša analiza pa kaže, da so s tem v Beogradu načrtovali odcepitev prekmurskih Slovencev iz Cerkve, ki bi se uradno deklarirala kot nemška, ter njihovo pripojitev k slovaški cerkvi, iz česar bi se oblikovala posebna, slovaška evangelijska cerkev. Zato so v zakon sprva tudi hoteli prenesti slovaški izraz »slovenska cirkev«, kar bi v srbščini pomenilo slovanska cerkev. Toda Slovaki se teh igrice niso hoteli iti in so zahtevali prevod »slovačka«, tj. slovaška cerkev.⁹⁰

Protestantski zakon je dal ustavodajni sinodi Evangelijskega cerkvenega distrikta a. v. še zadnji potrební zakon, da je po dolgoletnih pripravah na svojem petem zasedanju 10. novembra 1930 končno sprejela svojo ustavo.

Zanimivo je opozorilo, ki ga je evangelijski škofijski urad poslal po vseh senioratih. Vabilu, naj se udeležijo kraljevega pogreba, je namreč dodana opomba, da naj vsak duhovnik, ki se bo udeležil ceremonije, pride v talarju in baretki. »To zahtevo moramo postaviti zato, ker so se pred 13 leti ob pogrebu kralja Petra I. nekateri evangelijski duhovniki pojavili v talarju in baretki, nekateri v talarju in cilindru, drugi v talarju in trdih klobukih in spet ostali v mehkih klobukih. To ni napravilo lepega vtisa in se tokrat ne

sme zgoditi.«⁹¹ Brez baretke se nihče ne bo mogel udeležiti žalostne slovesnosti, je bilo rečeno s strani škofijskega urada.

'Koketiranje' z domovino reformacije

Slovesna posvetitev novega škofa Poppa je potekala 22. in 23. septembra 1931 v Zagrebu pred številnimi domačimi in tujimi gosti. Tam je bil tudi senior Baron.⁹² Da je bil koncept notranje ureditve nemške evangelijske Cerkve v Jugoslaviji zares demokratičen, priča dejstvo, da so ob posvetitvi v zagrebški Kristusovi cerkvi vedno ceremonijo vodili v nemškem, slovenskem (vendskem) in madžarskem jeziku, nakar je zbrani množici, ki so jo kasneje ob slavlju zaradi prenatrpanosti cerkve morali preseliti v sosednjo evangelijsko šolsko poslopje, pridigal novi škof.

Z njim pa je znotraj nemške evangelijske Cerkve prišlo tudi do politične preusmeritve. Drugače kot nekdanji duhovni predsednik Cerkvenega distrikta Gustav Adolf Wagner, ki se je – opirajoč na tradicijo – nagibal k Madžarski, je Popp odkrito ubral pot proti Nemčiji. O prihodnosti svoje Cerkve je imel novi škof jasno vizijo: »Sprva naj bi tesno sodelovala s Cerkvijo v rajhu, kasneje pa bi uradno vstopila v cerkveno zvezo kot njen del.«⁹³ Z vstopom v Zvezo nemških cerkva (Kirchenbund) si je Popp obetal krepitev svoje, v vseh pogledih manjšinske cerkve, prve tendence po povezavi s Cerkvijo v Nemčiji pa so jugoslovansko-nemški evangelijski izrazili že na svetovnem protestantskem srečanju v Augsburgu (1930), kjer sta Popp in senior Theophil Turek iz Beograda navezala stike z vodilnimi predstavniki nemške Cerkve.⁹⁴

Škofovo cerkvenopolitično linijo je zagovarjal krog mlajšega duhovništva, v katerega sta sodila tudi G. May in J. Baron. Vse bolj intenzivni stiki z domovino reformacije so časovno sovpadali s prevlado nacionalsocializma v Nemčiji, svoj vrhunec pa so dosegli s podpisom prijateljskega sporazuma (Freundschaftliches Übereinkommen) med jugoslovansko in nemško evangelijsko Cerkvijo, katere škof je bil od jeseni 1933 naprej Ludwig Müller. Slednji je ob Poppu tudi podpisnik tega sporazuma, sklenjenega 21. februarja 1934 v Berlinu. Sporazum je predvideval učvrstitev temeljev za moralno in materialno pomoč nemške Cerkve svoji jugoslovanski diaspori.⁹⁵ Škof Müller, sicer znani zagovornik nacionalsocialistov, si je s tem zagotovil vpliv nad nem-

86 Prav tam.

87 Zangger, Das ewige Feuer, str. 138.

88 Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 100.

89 Prav tam, str. 101.

90 Prav tam.

91 SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, okrožnica Evangelijskega škofijskega urada Zagreb 11. oktobra 1934.

92 SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.4 Časopisi, ovoj Verski časopis, Weihnachtsgruß, 21. Flugblatt, december 1931, str. 2.

93 Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 159.

94 Prav tam, str. 153.

95 SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.4 Časopisi, ovoj Verski časopis, Ostergruß, 27. Flugblatt, marec 1934, str. 2.

škimi evangeličani v Jugoslaviji, kar je ustrezalo tako nemški diplomaciji, ki je načrtovala gospodarski preboj na Balkan, kot tudi nemški evangeličanski Cerkev, ki je pod Müllerjevimi vodstvom izvajala ofenzivno cerkveno zunanjo politiko na področju svoje diaspore, za katero se je uveljavil izraz 'volksdeutsche Kirche'.⁹⁶ S podporo 'velikega brata', tj. nemške Cerkve, je jugoslovanska nemška evangeličanska Cerkev na domačem prizorišču mogla nastopiti bolj samozavestno in odločno, kot je to počela do sedaj. Čeprav najbolj radikalnih idej nacional-socializma uradno nikdar ni sprejela, je vseeno postala dojemljiva za njegova nemško-nacionalistična stremelstva izven meja rajha.

Konsenior May je iz Nemčije še spomladi 1934 poročal seniorju Baronu: »Politično izgleda dobro. Optimistično razpoloženje se nadaljuje. O revščini ni sledu, nečistoče in pouličnega beračenja kot na Dunaju nisem videl ne v Münchnu, ne v Leipzigu, Wittenbergu ali Berlinu.«⁹⁷ Najbrž so ravno podobni prebiski ljudem pri nas, ne samo Nemcem, dali sklepati, kako se je v Nemčiji po prihodu nacistov na oblast vse obrnilo na bolje in kako tam vlada red. Slabo leto dni pozneje May že poroča o radikalizaciji življenja v Nemčiji, ki pa je ne graja preveč: »Razdraženo razpoloženje proti 'starim' je razumljivo /.../ Kdor danes ni za Hitlerja, ta podpira popoln propad, boljše vize ali državljansko vojno. Kako naj se uredi Cerkev, pa nihče ne ve.«⁹⁸

May je vlogo evangeličanske Cerkve za obstoj nemštva opisal tako: »Negovanju občinskega življenja služijo redna bogoslužja in otroška bogoslužja, ure biblije, družinski večeri, predavanja različnih vrst, pevske vaje, zbiranje in skrb za odrasčajočo, šole svobodno mladino. Ravno to zadnje je dejavnost prav posebne važnosti, saj se mladina vzgaja v slovanskih šolah in povesod, v šolah in zunaj njih, je izpostavljena slovanskemu vplivu. S tem preti nevarnost, da se nemško-evangeličanskemu življenju popolnoma odtuji. Vedno več je mladih fantov in deklet, ki brez razumevanja poslušajo terjanje in opozarjanje, da se mora vztrajati pri svoji narodnosti, četudi to s sabo prinaša slabosti. Zanje nemški narod ni več vrednota, za katero bi se splašalo žrtvovati. Hvala Bogu, ne razmišljajo vsi tako, a kot rečeno, grozi nevarnost, da se ta duh razširi. Z izgubo podedovanega naroda pa se neredko izgubi tudi razumevanje za moč in svojskost evangeličanske vere. Kaj jim potem še pomeni Lutrova veroizpoved, če jim Lutrov jezik postane tuj ali celo zasovražen! In kot Lutrova veroizpoved, ne kot veroizpoved Primoža Trubarja, živi protestantizem v Sloveniji. Tako se

mladina združuje na družabnih urah, predavanjih, ob zaposlitvah, petju ipd.«⁹⁹

Nemce v Sloveniji je zlasti motilo dejstvo, da njihovih otrok v šolah nihče ni poučil o Schillerju ali Goetheju in so le-ti smatrali Prešerna za »največjega in najbolj globokega pesnika svetovne literature.«¹⁰⁰ Dodaten problem, ki je izhajal iz dejstva, da je narodnost otrok opredeljevala država, ne pa starši otrok, je bilo preimenovanje oz. poslovenitev nemških imen: npr. Fritz v Fric, Wilhelm v Viljem, Johann v Ivan itd. Kot prisposodbo razdvojenosti ljudi G. May v svoji monografiji navaja sledečo zgodbo:

»Triletni otrok, katerega oče je Hrvat in državni uslužbenec, katerega mati je saškega porekla iz Sedmograške, odgovori na vprašanje: Kako ti je ime? 'Jaz sem Hinko.' Mati na to: 'Temu stricu pa že lahko poveš, kako ti je v resnici ime.' Mali nato ponosno reče: 'Jaz sem Heinz.' – Kakšna razdvojenost, kakšno neozdravljivo breme za otroško dušo. Kolikokrat je odrasli primoran prikrivati svoje srce. Toda če je že otroška nedolžnost zastrupljena, kam to vodi? /.../ Vztrajanje staršev, ki svoje otroke želijo obraniti nemške in čiste, je neskončno otežkočeno. In tudi prihodnost nemških evangeličanskih gmajn je odvisna od tega, ali bo manjšinski problem tudi v Sloveniji rešen v smislu /.../ kulturne avtonomije.«¹⁰¹

Mariborski pastor Baron je kot predsednik jugoslovanskega evangeličanskega mladinskega sveta sicer še naprej poudarjal, da noče biti konkurenca narodnostnim organizacijam in da osnova evangeličanskega dela z mladino ni narodnostna vzgoja, a je dodal: »Kot nemški ljudje sodimo k narodnostnemu delu in imamo tam obveznosti kot vsi drugi, celo več od drugih, ker kot kristjani še toliko bolj vemo, kaj je narod in kaj smo mu dolžni.«¹⁰²

V poudarjanju pomembnosti narodne zavesti in boja za večjo emancipacijo nemštva so se evangeličanski vodje počasi zblížali s krogi, ki so se navduševali nad nacizmom. Še posebej očitno je to postalo, ko so se povezali s Kulturbundom, organizacijo, ki je s polnim imenom Švabsko-nemška kulturna zveza (SDKB) skrbela za duhovno, moralno in družbeno kulturo nemške narodne manjšine, kakor piše v njenem statutu.¹⁰³ Ko je avstrijski generalni konzul v Ljubljani junija 1934 opravil informativno potovanje po Sloveniji, je ugotovil, da se je propaganda SDKB v deželi močno okrepila. Najaktivnejši propagatorji so v Mariboru bili Lothar Mühleisen (vodja krajevne skupine), njegov namest-

⁹⁹ May, *Deutsch-evangelisches Leben*, str. 23.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 28.

¹⁰¹ Prav tam, str. 29–30.

¹⁰² SI PAM 1849, a. š. 5, ovoj Mladinci, Verhandlungsschrift über die erste Besprechung des Jugendrates der deutschen evangelisch-christlichen Kirche A.B. im Königreiche Jugoslawien, am 4. und 5. März 1938.

¹⁰³ SI PAM 1849, a. š. 5, Satzungen des Schwäbisch-Deutschen Kulturbundes Novisad.

⁹⁶ Wild, *Die deutsche evangelische Kirche*, str. 186.

⁹⁷ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 21. aprila 1934.

⁹⁸ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1935, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 20. februarja 1935.

nik pastor Johann Baron, lastnik pivovarne Josef Tscheligi idr., v Celju pa Gustav Stieger (vodja), pastor Gerhard May in Fritz Zangger. Manj aktivna – zaradi večje policijske kontrole – je bila skupina v Ljubljani, ki jo je vodil inšpektor cerkvene občine Hermann Brandt.¹⁰⁴ Če so do srede tridesetih let kulturbundovci še bili zvesti državi, pa so po razpustitvi društva 1936 radikalizirali svojo politiko ter jo povsem približali nacizmu. Pričeli so se celo posluževati znanega Hitlerjevega gesla o enem narodu in enem vodji. »S tem programatičnim geslom,« trdi Franjo Baš, »se je celotno nemštvo na Slovenskem podredilo vodstvu Kulturbunda v Novem Sadu in doma v Mariboru, ki je v svojih vrstah uvedlo brezpogojno in vojaško disciplino ter nacistično notranje življenje. Vse to delo je dejansko vodila mladina, na zunanje pa ga je iz ozirov do jugoslovanske države zastopala evangeličanska cerkev.«¹⁰⁵

Po vnovični obnovitvi SDKB (1939) je prav nemška evangeličanska duhovščina zasedla vodilna mesta v društvu. Tako je postal predsednik pokrajinskega vodstva SDKB za Dravsko banovino mariborski pastor Baron, pod njegovo pristojnostjo je delovalo pet okrožnih vodstev (v Mariboru, Celju, Kočevju, Ljubljani in na Ptuju) z več kot 50 krajevnimi skupinami in 12.268 člani.¹⁰⁶

Prve dni aprila 1941, ko je nemški napad bil le še vprašanje časa, so številni Nemci iz previdnosti zapustili Jugoslavijo. Šentiljski vikar Dully opisuje: »Zanje je bilo grozno, zapustiti vse v trenutku, v strahotni negotovosti, če bodo še sploh kdaj videli svojo dom oziroma kaj se bo zgodilo. Veliko folksdojčerev je bilo odpeljanih, marsikje je prihajalo do groznega sovraštva proti vsemu, kar je nemškega.«¹⁰⁷

Bivše slovenještajerske evangeličanske cerkvene občine so v času od 20. julija do 7. oktobra 1941 na občinskih zborih sklenile, da se bodo ponovno vključile v Avstrijsko evangeličansko cerkev, ki so ji pred ustanovitvijo jugoslovanske države stoletja pripadale, prek nje pa bodo del Nemške evangeličanske cerkve (naslednice Kirchenbunda). Ob tem je dunajski Vrhovni cerkveni svet (Oberkirchenrat) jeseni 1941 sestavil pregled stanja v protestantskih navedel 1050 vernikov, slednji imajo cerkev in župnišče. Mariborska filiala Ptuj je po podatkih Vrhovnega cerkvenega sveta štela 120 duš, bogoslužje se je izvajalo v molilnici. Šentilj je imel cerkev z župniščem, za 200 vernikov pa je bogoslužje opravljal gmajnah v bivši Dravski banovini. Za Maribor je vikar Ferdinand Dully, ki je bil pristojen še za filialo Mahrenberg, s 100 dušami, cerkvijo in občinsko hišo. Za cerkveno občino Celje, katere duhovnik je

Senior in duhovnik Johann Baron (1890–1973) v mladih letih (SI PAM 1846, a. š. 40, ovoj Fotografije).

bil Gerhard May, je navedenih 410 vernikov, občina je posedovala cerkev in župnišče, posebej je omejena še Anna May, vdova bivšega seniorja Fritza Maya. Po novem (in po lastni želji) se je k spodnještajerskemu senioratu (radgonski fari) na Spodnjem Štajerskem priključila še apaška gmajna s 350 verniki in molilnico.¹⁰⁸ Kar se tiče nemških evangeličanov v Ljubljanski pokrajini, je bil Vrhovni cerkveni svet seznanjen z načrti o njihovi preselitvi na nemško ozemlje, kar bi po oceni prizadelo kakih 400 vernikov, za katere nameravajo urediti cerkveno občino v Kranju. Kranjska (Krainer) in jeseniška (Aßlinger) evangeličanska gmajna, brez lastne cerkvene organizacije, v katerih se je nahajalo kakih 70 vernikov, razpršenih po vsej Gorenjski, sta pripadli civilni upravi Južne Koroške in tako prenehali biti del ljubljanske cerkvene občine.¹⁰⁹ Njun status dolgo ni bil urejen, kot najbolj prikladna pa se je izkazala rešitev, da gorenjske evangeličane dušno oskr-

¹⁰⁴ Suppan, Deutsche Geschichte, str. 376.

¹⁰⁵ Baš, Prispevki k zgodovini, str. 348.

¹⁰⁶ Enciklopedija Slovenije 11, str. 18.

¹⁰⁷ SI PAM 1846, a. š. 36, ovoj Poročila, statistika, Jahresbericht 1941, letno poročilo za Šentilj, 24. maj 1942.

¹⁰⁸ SI PAM 1846, a. š. 49, ovoj 1941, dopis Oberkirchenrata šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 29. novembra 1941.

¹⁰⁹ SI PAM 1846, a. š. 49, ovoj 1941, dopis Oberkirchenrata šefu civilne uprave Južna Koroška 29. novembra 1941.

bujejo iz Celovca.¹¹⁰ Tudi Dravograd (Unterdraburg), Mežiška dolina (Mießtal) in Jezersko (See-land) so se ločili od nekdanjega slovenskega seniorata, prevzela pa jih je fara Wolfsberg, čeprav njen duhovnik Foelsche prevzema omenjenih gmajn in posledično povečanja svojega dušnopastirskega okoliša, kot je sam napisal, ni bil »posebej željan«.¹¹¹

Leto dni po nemški okupaciji Štajerske, ob drugem valu nemškega preseljevanja štajerskih Slovencev, sta pastor Johann Baron in tovarnar Franz Tscheligi sestavila javno izjavo, v kateri sta izrazila svoje ogorčenje nad nasiljem, ki so ga nemške okupacijske sile izvajale nad štajerskim prebivalstvom nenemške narodnosti, nad ropanjem in zaplembami njihovega premoženja, samovoljo na novo prispelih nacističnih uradnikov ter nespametnim in na hitro izvedenim rasnim preverjanjem. Med izgnanimi naj bi bilo veliko takih, ki so bili pred vojno Nemcem prijazni, odpeljali so celo nosečnice, bolnike in družine z malimi otroki. Avtorja izjave sta za teroristične protinemške akcije okrivila okupacijske sile same, njihovo brutalnost in nespamet ter svojeglavo postopanje brez posvetovanja z domačimi Nemci. Na ta način naj bi panslavistom in komunistom dale priložnost, da so s svojo protinemško agitacijo in akcijami pritegnili tukajšnje prebivalstvo, ki je do leta 1941 – kot trdita Baron in Tscheligi – bilo Nemcem naklonjeno.¹¹²

Baron, ta »neustrašni vodja folksdojčerjev v Mariboru v zadnjih letih srbske vladavine«, kakor so ga predstavili (1941) v cerkvenem listu Grazer Kirchenbote,¹¹³ je v svojem ekspezeju, ki ga je avgusta 1945 napisal za štajersko deželno vladu (potem ko je v Gradcu dobil zatočišče), predstavil nemško manjšino na Slovenskem v obdobju med letoma 1933–1941 kot nacizmu nenaklonjeno. Zavrnil je očitke, da so bili on in njegovi sonarodnjaki v Sloveniji petokolonaši.¹¹⁴ Z genocidnim preganjanjem Slovencev na Štajerskem naj ne bi imeli nobene zveze, Heimatbund kot naslednika Kulturbunda naj bi jim bila vsilila okupacijska oblast, sami pa so se z izjemo nekaj pregretih glav vselej zavzemali za krščansko-socialno nacionalno politiko.¹¹⁵

Na njegovo žalost mu nova slovenska oblast ni verjela. Čeravno on osebno res ni bil član Heimatbunda (med vojno je po javni graji okupacijskih oblasti že kmalu po zasedbi celo bil 'na opazovanju' ter nato izrinjen iz dnevne politike), pa je v tej organizaciji ostala večina tistih Nemcev, ki so že prej bili v Kulturbundu, med njimi tudi pastor May. Kakor nasploh z Nemci pri nas se je po kapitulaciji Berlina leta 1945 godilo tudi z nemško evangeličansko skupnostjo. Večina njenih članov je zbežala prek meje proti severu. Cerkve so bile podržavljene, izropane, porušene ali spremenjene v stanovanjske objekte; za nekaj časa je evangeličansko bogoslužje utihnilo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor:

SI PAM 1846 – Evangelijska verska občina Maribor

SI PAM 1849 – Nemški evangelijski seniorat v Sloveniji Maribor

LITERATURA

Amon, Karl: Reformation – katholische Reform – Gegenreformation. *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz : Styria, 1993.

Baš, Franjo: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi*. Maribor : Obzorja, 1989.

Begusch, Heimo: Von der Toleranz zur Ökumene. *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz: Styria, 1993.

Enciklopedija Slovenije, zvezek 11. Ljubljana, 1997.

Hartman, Bruno: Prekrat v Mariboru 1918/1919. *Maribor skozi čas I., Studia Historica Slovenica*, letnik 2, št. 1, 2002, str. 179–227.

Kerčmar, Vili: *Evangeličanska Cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota : Evangeličanska Cerkev v Sloveniji, 1995

Mahnert, Ludwig: *Die Hungerglocke*. Duisburg : Dietrich & Hermann, 1912.

Majcen, Gabriel: *Kratka zgodovina Maribora*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila, 1926.

May, Gerhard: Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien. *Die evangelische Diaspora*, št. 13. Leipzig, 1927.

Mi in naši »Nemci«. Maribor : Narodna odbrana, 1928.

Mikuž, Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1965.

Nečak, Dušan: *Nemci na Slovenskem (1918–1955)*. *Kratek oris*. Ljubljana, 1998.

¹¹⁰ SI PAM 1849, a. š. 5, ovoj Seniorat Celje, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 27. oktobra 1942.

¹¹¹ SI PAM 1846, a. š. 45, ovoj Dopisi, dopis župnijskega urada Wolfsberg mariborskemu župnijskemu uradu 28. junija 1942.

¹¹² Suppan, *Deutsche Geschichte*, str. 112. Osnutek te izjave s popravki se nahaja tudi v SI PAM 1846, a. š. 62.

¹¹³ SI PAM 1849, a. š. 5, Grazer Kirchenbote, Graz, maj 1941, str. 1.

¹¹⁴ Na sploh so Nemci poudarjali, da narodnostno delo (Volksarbeit) ne pomeni zganjati politiko, toda če je politika urejanje odnosov in razmer na nekem področju (gospodarskem, družbenem ipd.), kakor je definirana v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kaj je potem boj za narodnostne pravice drugega kakor politika?

¹¹⁵ Nečak, *Nemci na Slovenskem*, str. 75.

- Perko, Franc: *Verstva v Jugoslaviji*. Celje : Mohorjeva družba, 1978.
- Prunk, Janko: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana : Založba Grad, 1998.
- Ribnikar, Peter (ur.): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: Od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998
- Ribnikar, Peter (ur.): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 2. del: Od 28. februarja 1919 do 5. novembra 1919*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Scherer, Anton & Straka, Manfred: *Kratka povijest podunavskih Njemaca*. Osijek-Zagreb-Split, 1999.
- Suppan, Arnold (ur.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken*. Berlin : Siedler, 1998.
- Švajncer, Janez J. (ur.): *Boj za Maribor 1918–1919. Spominski zbornik*. Maribor : Obzorja, 1988.
- Tovornik, Magdalena et al.: *Pozdrav iz Maribora. Mesto na razglednicah v letih 1892 do 1945*. Murska Sobota : Pomurska založba, Maribor : Umetniški kabinet Primož Premzl, 1992.
- Weithmann, Michael W.: *Balkan-Chronik*. Regensburg/Graz-Wien-Köln, 1995.
- Wild, Georg: *Die Deutsche Evangelische Kirche in Jugoslawien 1918–1941*. München, 1980.
- Zajšek, Boštjan: *Evangeličanska cerkvena občina v Mariboru (1862–1945) s posebnim ozirom na obdobje med obema vojnama*. Diplomsko naloga. Maribor, 2002.
- Zajšek, Boštjan: *Nemška evangeličanska skupnost v Mariboru (1862–1945)*. Magistrsko delo. Maribor, 2008.
- Zangger, Fritz: *Das ewige Feuer im fernen Land*. Celje, Novisad : Druck der Druckerei und Verlag A.=G., 1937.

S U M M A R Y

German Evangelicals in the Slovenian territory between the two world wars

First Neo-Protestant (Evangelical) religious municipalities in the continental part of the Slovenian territory were created in the 19th century, mostly owing to German-speaking immigrants from northern provinces of Austria-Hungary and Germany. The newcomers brought with them their culture as well as religion. They, furthermore, in-

troduced the designation »German Evangelicals« to accentuate the difference between Evangelical commonalities and the Roman Catholic Church organisation in Slovenian provinces, which was, according to the Evangelicals, of completely Slovenian character and unsympathetic to Germans. Slovenian Protestants, on the other hand, also lived in Prekmurje, which had been annexed to Slovenia in 1919. After World War I German Evangelical commonalities were cut off from their compatriots in Austria and Germany, facing the new, Yugoslav (Slovenian) authorities, which tried to erase the centennial economic and political hegemony of Germany over Slovenian provinces. German religious municipalities resisted the pressure successfully. On 29 June 1919 they established the Seniority of German Evangelical Municipalities in Slovenia, with the first senior Pastor Fritz May from Celje succeeded (1925) by Pastor Johann Baron from Maribor. Linkages with other Protestant communities in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes which were significantly larger and financially stronger from their Slovenian counterparts first yielded the establishment of the so-called Evangelical Church District and then (1930) to the Constitution of the German Evangelical-Christian Church of Augsburg Confession in the Kingdom of Yugoslavia.

The Slovenian Seniority was composed of the Evangelical religious municipality in Ljubljana, Celje and Maribor with their subsidiaries. After suffering the first blow during the revolutionary period of 1918/19 they slowly consolidated, with Slovenian (German) parsons being among the most notable representatives of the Evangelical Church in the Kingdom of Yugoslavia. During the 1930s the latter began to establish ties with the Church in the German Reich, embracing Nazism and especially ideas that anticipated the »liberation« of Germans from the Slavic yoke and the annexation of the former Lower Styria, Upper Carniola, Carinthia, etc. to their home country Germany. Therefore, German Evangelicals joined the fifth column and the irredentist movement. Prior to the outbreak of World War II the Drava Banovina counted about 2.400 German Evangelicals, most of whom lived in Maribor (1050). After Yugoslavia's capitulation the Evangelical Church organisation in Yugoslavia was dissolved and the organisation that had existed before 1919 was restored. Although in 1942 (then already former) Senior Baron protested against the Nazi terror which the occupation authorities were carrying out against the Slovenes, he and many of his fellow believers and compatriots fled from the Yugoslav military units across the northern border in 1945. This also marked the end of German Evangelical municipalities in the Slovenian territory.